

SUMMARY

DOCUMENTAL SOURCES FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN-SLOVAK RELATIONS OF THE 90-th OF XX century

Sergienko T. (Uzhgorod)

In the given article the archive sources from the history of the ukrainian-slovak relations in the period of the 90-th of XX century are analyzed. The author implement to the scientific usage the new, non-published documents from the central and regional archives of the Ukraine and Slovak Republic. Special attention is given to the archive materials of the ukrainian and slovak Ministries of Foreign Affairs.

АРХІВИ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

ДЕЛЕГАН М. В. (Ужгород)

Архівна справа – органічна складова частина культурної та інформаційної галузей життєдіяльності суспільства.

Нелегкий шлях до незалежності, докорінні політичні та соціально-економічні перетворення останнього десятиріччя зробили визначальний вплив на розвиток архівної справи – важливого фактора національного державотворення.

Здобувши незалежність, Україна отримала від попередніх історичних епох багатий пласт своєї документальної історії, зосереджений у кількох величезних архівних масивах. Це республіканська доля колишнього Державного архівного фонду СРСР, переважна частина якої зберігається у системі державних архівів, а решта – в академічних та відомчих спеціалізованих установах. Друга частина, менша за обсягом – це українська доля Архівного фонду КІРС. До їх об'єднання кожна із зазначених документальних частин мала власні інфраструктури, керувалася своїми нормативними документами щодо порядку комплектування та доступу до першоджерел [1].

З перших днів незалежності нові реалії вимагали реформування національної архівної справи. Слід нагадати, що початки архівної реформи в Україні сягають своїм корінням кінця 1980-х років. Саме тоді було здійснено реорганізацію структури управління на рівні обласної ланки, запроваджено нові умови господарювання. На зазначений період припадають перші досить значні розсекречення документів. Було започатковано дискусії щодо необхідності розробки архівного законодавства. Але об'єктивно закономірно, що масштабне реформування стало можливим тільки з набуттям Україною державної незалежності. Водночас архівна справа в нових умовах змушена була пристосовуватися до

політичних та соціально-економічних реальностей? не полишаючи прагнення до поступального розвитку. Високопрофесійно в основу реформування закладалися основоположні принципи максимального збереження кращих національних здобутків, одночасно якнайповніше враховуючи досвід світового архівного співтовариства. З останнього найбільше бралися до уваги досягнення у сфері верховенства права, демократизації та деполітизації архівної справи.

Продовжується, започатковане ще в період існування СРСР, створення державних галузевих архівів, які формуються специфічними видами документів, що потребують особливих умов зберігання і використання. Такі установи утворено в міністерствах оборони, внутрішніх справ, служби безпеки, у пенітенціарній системі та інших.

В архівній системі посилюються тенденції децентралізації. Зокрема, частина функцій колишнього Головархіву передана державним архівам областей.

Розпочата ще у 1988 році реорганізація на обласному рівні знайшла своє логічне завершення у 1996-1997 роках включенням державних архівів до структури органів виконавчої влади у якості їх невід'ємної складової частини [2]. У цей же час колишні районні архіви були реорганізовані у відділи районних державних адміністрацій. В ході запровадження і розвитку системи місцевого самоврядування міські державні архіви втратили державний статус і поступово також трансформуються у відділи міських рад [3]. Отже, на місцевому рівні архіви, не втрачаючи своїх специфічних функцій, поступово набули ще й повноважень органів управління. Такі зміни слід розцінювати як позитивні у справі поступального розвитку важливої галузі суспільного життя на новій правовій основі.

Необхідно також зазначити, що у ході реформування колишнє Головне архівне управління при Кабінеті Міністрів України у 2000 році реорганізоване у Державний комітет архівів України (далі – ДКАУ) [4]. Це не тільки підвищення статусу керівного органу галузі в державі, а й свідчення прагнення до розуміння керівництвом держави ролі та значимості архівної системи у сучасному суспільстві, національному державотворенні. Наше твердження підсилюється постановами уряду України з архівних питань 1995, 1996, 1998 років [5], указом Президента 1998 року та його розпорядженням від 2000 року [6].

Архівна служба як невід’ємна складова розвитку українського громадянського суспільства потребує подальшого наповнення новим змістом. Насамперед необхідно змінити статус центральних державних архівів, посилити їх діяльність у якості державних органів і кардинально посилити компетенцію державних архівних установ – від Держкомархіву до архівного відділу райдержадміністрації – у сфері діловодства [7]. З цією метою потрібно розвивати нормативно-правову базу та, найголовніше – забезпечити її практичну реалізацію.

Саме розв’язанню згаданих проблем служить і розпочата у 2002 році підготовка законопроекту щодо загального діловодства. Тобто, це питання підноситься до рівня загальнодержавної ваги.

Закон про діловодство потрібен і тому, що питання зберігання і використання документів на архівній стадії їх існування нормативовані законом, а головні проблеми створення та обігу документів – тільки підзаконними актами. До того ж, законодавча регламентація вже прийнята по багатьох спеціальних системах документації, зокрема фінансовій, банківській, статистичній та ін. І цілком логічно розвиваючи демократичні принципи українського державотворення, враховуються світові прогресивні досягнення. Адже саме законодавчо регулюється це питання в провідних державах світу. Так, в Німеччині закон про діловодство прийняли ще в 1926 році, у США від 1976 року діє закон про управління федеральною документацією [8]. Прийняття подібного закону в Україні служило б піднесенню, на наш погляд, ефективності дії закону про Національний архівний фонд (далі – НАФ) і архівні установи та якості НАФ.

Для України актуальним є також завдання підготовки і прийняття законів щодо створення документів з електронними носіями. У нашій державі, як і у більшості країн СНД, здійснюється активна робота щодо підготовки законопроекту «Про електронний документ та електронний документообіг», де перший визначається як документ, інформація якого подана в електронній формі та який містить необхідні реквізити, в тому числі електронний цифровий підпис. Він може бути створений, переданий, оброблений, збережений і перетворений у візуальну

форму сприйняття. Електронний документ, створений у відповідності до закону, і документ на паперовій основі мають однакову юридичну силу і можуть використовуватися як письмові докази.

Обов’язковим реквізитом електронного документа є електронний цифровий підпис. Конкретна регламентація його використання передбачається в окремому законі про електронний цифровий підпис.

Першопроходцем серед країн СНД у справі створення спеціалізованої законодавчої і нормативно-правової бази для роботи з електронними документами стала Республіка Беларусь: 10 січня 2000 року там був прийнятий закон «Про електронний документ» [9], який нині є основним правовим актом, що регламентує роботу з цим видом документів. У Республіці Беларусь уже навіть створено Архів електронних документів [10].

Досить активно формується законодавча база по роботі з електронними видами документів і в Російській Федерації. Зокрема, 13 грудня 2001 року Державна дума прийняла закон «Про електронний цифровий підпис», який зрівняв у правах електронний спосіб особистого підтвердження оригінальності документа з традиційним підписом. Наступним кроком у цьому напрямі в Росії стало прийняття закону про електронний документ. Формування такого законодавства не тільки відобразиться на розвитку інтернет-бізнесу, але і обумовить зміни в документотворенні, актуалізує проблему збереження інформації для майбутніх поколінь.

В технологічно розвинених країнах уже нагромаджено певний досвід як у сфері законодавчій, так і в практиці відбору електронних документів для постійного зберігання. Вперше закони про електронні цифрові підписи появились в окремих штатах у США: в Каліфорнії та Массачусетсі – в 1995 р., Юта і Флоріда – в 1996 р.; в Італії – в 1997 р. В червні 2000 р. американський президент підписав федеральний закон США про цифровий підпис [11]. В Україні законодавча база по роботі з електронними документами тільки починає формуватися.

Архівна спадщина Закарпаття, як і України взагалі, увійшла у XXI століття на новій правовій основі, але із старими, все гострішими від часу та невідомими проблемами.

Зміна статусу і структури архівної спадщини, демократизація доступу до архівів наприкінці XX століття вимагали забезпечення належного рівня її захисту, прийняття з цією метою спеціального закону.

З новою силою постали завдання значного піднесення суспільного престижу архівної справи і забезпечення збереженості НАФ. У значній мірі їх розв’язанню служить прийняття Верховною Радою України 24 грудня 1993 року Закону «Про Національний архівний фонд і архівні установи» [12], який став основним регулятором відносин у цій важливій галузі суспільного життя.

Про значення прийняття Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» для архівістів можна судити вже по тому, що 24 грудня – день прийняття Закону – узаконено як День працівників архівних установ.

Одночасно була прийнята постанова Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи». Серед іншого постанова передбачала прийняття загальнодержавної Програми розвитку архівної справи, забезпечення здійснення невідкладних заходів щодо вдосконалення діяльності архівних установ відповідно до закону, а також розгляд питання про створення в системі тодішнього Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України науково-дослідного інституту з архівної справи та документознавства [13]. Інститут відкрито у 1994 році [14], що стало помітною віхою в розвитку українського архівознавства. Це – важлива науково – дослідна база. Діяльність інституту спрямована на розроблення теоретичних і прикладних проблем архівознавства та документознавства. Пріоритетними напрямками дослідження інституту визначено історико – архівознавчі, біографічні, термінознавчі, хіміко-біологічні, теорія і технологія формування НАФ, документознавство та дліловодство, інформатизація архівної справи.

В діяльності інституту існує і чимало проблем. Однак, є надія, що їх вирішення здійснюватиметься ефективніше з призначенням його керівником перспективного науковця – доктора історичних наук І.Б. Магяш.

На превеликий жаль, спроба розробки загальнодержавної програми не реалізована ще й досі.

Прийнятий закон – перший в історії України правовий акт такого характеру, який регулює архівну справу. В ньому акумульовано досвід вітчизняного і зарубіжного архівознавства, його здобутки періоду незалежності нашої держави.

Подібні закони були одночасно прийняті і в більшості інших нових державах – колишніх союзних республіках СРСР [15].

Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» регулює досить широке коло питань, визначає предмет та об'єкт законодавчого регулювання, регламентує взаємовідносини щодо власності архівів, принципів процедури формування архівних фондів, збереження архівних документів і використання архівної інформації, управління архівною справою.

В основу Закону було покладено, як зазначає досвідчений практик і один із його творців, начальник відділу Державного комітету архівів України Костянтин Євгенович Новохатський, концепцію національного архівного фонду або архівного фонду країни [16]. Це знайшло відображення і у назві Закону. Згідно Закону основним об'єктом регулювання є сукупність усіх цінних архівних документів, що належать Україні і суб'єктам права, які знаходяться на її території та під її юрисдикцією.

Прийняття Закону про НАФ передувало прийняття таких важливих базових законів, як Закон про інформацію [17] та Основи законодавства про культуру [18]. В них, закономірно, у відповідній мірі відображено і питання архівного будівництва.

Важливо зазначити, що Закон про НАФ декларує українську архівну спадщину як складову частину світового культурного надбання [19].

Природно, що закон не був позбавлений погрішностей. У ньому, зокрема, не було визначення базового поняття «документ». Він не передбачав юридичної відповідальності за неналежне зберігання та знищення документів НАФ і т. п.

Дуже важливо, що Закон уперше законодавчо установив види суб'єктів – джерела комплектування НАФ. Він «формується із документів державних органів, підприємств, установ і організацій всіх форм власності, а також документів громадян та їх об'єднань» [20].

У Законі України, як і в законах багатьох інших держав, є стаття про належність до НАФ документів їх історії, що зберігаються за кордоном і відповідно до міжнародних правових норм підлягають поверненню. Важливо, що закон передбачає державне сприяння поверненню втрачених документів.

Але найважливіше те, що в результаті прийняття цього правового акту було узаконено утворення Національного архівного фонду України. До складу НАФ було віднесено всі документи, які знаходилися на період прийняття Закону у державних архівних сховищах та перебували на державному обліку. Наступні зміни в складі НАФ – як включення нових документів, так і виключення окремих із них, – можуть відбуватися тільки через експертизу цінності. Порядок проведення цієї основоположної у формуванні НАФ процедури встановлюється урядом України. Вилучення документів із НАФ можливе тільки з дозволу Державного комітету архівів України за рішенням Кабінету Міністрів України.

Виключення документів із складу НАФ з політичних та ідеологічних мотивів заборонено.

Юридичною підставою для включення документів до НАФ є їх державна реєстрація. Саме з моменту державної реєстрації суб'єкти законодавчого регулювання несуть відповідальність за збереження і використання документів відповідно до закону про НАФ.

За своєю суттю Національний архівний фонд принципово відрізняється від Державного архівного фонду, а саме: за власністю і статусом, за джерелами формування та змістом інформації. Утворення НАФ збагатило зміст діяльності державних архівних установ, конкретизувало їх місце і роль в загальнодержавній структурі як єдиних органів, що безпосередньо уповноважені нести відповідальність за стан архівної справи.

Наступними роками були підготовлені низка підзаконних нормативно-правових актів з основних напрямів архівної діяльності, що послужило по-

дальшій її еволюції. На жаль, реалізація Закону у великій мірі залежить від численних підзаконних актів. Законодавчі норми прямої дії були б більш ефективними для функціонування НАФ.

З прийняттям Закону Національний архівний фонд України став правовою категорією, його введено у правовий простір. Прийняття цього закону мало принципове значення для входження України в архівній галузі в міжнародний правовий простір.

Але основне завдання закону – встановлення юрисдикції держави над архівними документами з метою забезпечення їх збереження.

Архівне законодавство вдосконалюється, враховуючи насамперед вимоги національного законодавства і практику застосування законів. Не відкидається і досвід міжнародного архівного співтовариства. Зокрема, при підготовці нової редакції Закону про НАФ враховувалися новітні міжнародні правові норми та рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № Р (2000) 13 від 13 липня 2000 року щодо доступу до архівів [21]. Практичне значення мав і здійснений порівняльний аналіз законів щодо архівної справи ряду зарубіжних країн [22].

В результаті кількарічної роботи 13 грудня 2001 року Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» [23]. У новій редакції закону зроблено вагомні зміни. Зокрема, уже в преамбулі чітко зазначено, що «цей Закон регулює відносини, пов'язані із формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду, та інші основні питання архівної справи» [24]. Тобто, законодавчо визначено весь спектр діяльності архівної системи України.

Розділ 1 «Загальні положення» доповнений цілком новою і дуже важливою статтею 1 – Визначення термінів. Тут подано значення таких термінів, як: архівний документ, документи Національного архівного фонду, Національний архівний фонд, унікальний документ, архівна справа, діловодство, архівна установа, архів, архівний підрозділ, архівний відділ, державна архівна установа, приватне архівне зібрання, таємний архів, користувач архівними документами, державна реєстрація документів, довідковий апарат, номенклатура справ та архівна довідка. Важливо, що введено такі базові поняття, як «архівна справа», «архівний документ». Зокрема, поняття «архівний документ» поширено на будь-який документ, незалежно від його виду, носія інформації, місця і часу створення, форми власності.

Поняття «Національний архівний фонд» дуже змістовно визначається як сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя українського народу та інших народів, які мають культурну цінність і є надбанням української нації [25]. Тобто в саме поняття «Національний архівний фонд» внесено суттєві уточнен-

ня. У законі знайшло відображення удосконалення й розширення поняття системи архівних установ. Визначено, що архівні установи системи Державного комітету архівів України призначені для зберігання тільки документів НАФ. Для зберігання інших документів, що мають певне соціально-правове значення, передбачається створення спеціалізованих архівів при місцевих органах влади і самоврядування. Законодавче підґрунтя одержала розпочата в окремих регіонах України дещо раніше організація трудових архівів. В них будуть зберігатися архівні документи, що не належать до НАФ.

Конкретніше встановлено норми щодо забезпечення збереженості документів у випадку, коли ліквідуються юридичні особи. Це має особливо вагоме значення в нинішніх умовах, коли подібні факти стали дуже поширеними. Важливо, що законом передбачено включення документів до складу НАФ упорядкованими за рахунок власника [26].

Суттєво зазначити, що значення поняття архівна установа подається як «архівна установа, що здійснює свою діяльність за рахунок коштів Державного бюджету України» [27]. Саме гострий дефіцит коштів є нині головною перешкодою не те що розвитку, а самого існування та виконання архівною службою своїх основних функціональних обов'язків.

Важко, але поступово вживається в суспільну свідомість і зовсім нове поняття – приватне архівне зібрання. Хоча реально його існування у нашій державі все ще залишається проблематичним. І все-таки фіксація в законі про НАФ однієї з норм конституційного права особи – вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію – є перспективною, бо дає право громадянам України володіти архівними документами і документами НАФ, створювати власні архіви або передавати свої документи в інші архівні установи.

Закон передбачає і певні обов'язки фізичних осіб, один з основних серед яких – легалізація своїх архівних документів. Це необхідно для захисту і збереження документів. Реєстрація (легалізація) приватного архівного зібрання здійснюється державними архівними установами.

У статті 2 (у першій редакції Закону – статті 3-4) конкретніше і чіткіше, ніж раніше, зазначено, що законодавство України про Національний архівний фонд і архівні установи базується на Конституції України і складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів України, прийнятих відповідно до нього.

У разі, якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються норми міжнародного договору [28].

Замість статті 5 «Повноваження органів державної влади, місцевого і регіонального самоврядування в галузі архівної справи» введено нову статтю – 3:

«Державна політика у сфері архівної справи і діловодства». У ній вперше задекларовано, що «державна гарантує умови для зберігання, примноження та використання Національного архівного фонду, сприяє досягненню світового рівня в розвитку архівної справи і веденні діловодства» [29] (підкреслено мною – М.Д.). Норми цієї статті дуже актуальні для України в цілому і особливо для Закарпаття, насамперед щодо умов зберігання документів НАФ. І, звичайно, вагомою є стратегічна мета – досягнення світового рівня в розвитку важливої галузі суспільного життя.

В новій редакції Закону значно посилено норми, спрямовані на збереження документів НАФ. Стаття 13 забороняє розміщення архівних установ, у яких зберігаються документи Національного архівного фонду, в приміщеннях, що не відповідають вимогам зберігання таких документів та охорони праці працівників архівних установ, або переміщення цих установ без надання іншого рівноцінного приміщення, упорядкованого для зберігання архівних документів, роботи працівників і користувачів» [30].

В новій редакції Закону є цілком нові положення. Такою є частина статті 16, у якій йдеться про обмеження доступу до документів Національного архівного фонду, що містять конфіденційну інформацію про особу, а також створюють загрозу для життя чи недоторканості житла громадян, строком на 75 років від часу створення цих документів, якщо інше не передбачено законом. Раніше зазначеного строку доступ здійснюється з дозволу громадянина, права та законні інтереси якого можуть бути порушені, а в разі його смерті – з дозволу його спадкоємців [31].

Введено також новий 10 розділ – Прикінцеві положення. Серед іншого у пункті 4 йдеться про доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення. Статтею 92 – 1 передбачено покарання за порушення законодавства про Національний архівний фонд і архівні установи. У ній зазначено, що недбале зберігання – псування, знищення, приховування, незаконна передача іншій особі документів Національного архівного фонду або документів, що підлягають внесенню до нього, незаконний доступ до зазначених документів – тягнуть за собою попередження або накладення штрафу на громадян від трьох до семи неоподаткованих мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб – від п'яти до десяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від семи до двадцяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від десяти до сорока неоподаткованих мінімумів доходів громадян [32].

Внесено і ряд інших доповнень до згаданого Кодексу, пов'язаних із порушенням законодавства

про НАФ. Такі положення вперше внесені до Кодексу про адміністративні правопорушення після багаторічних пропозицій архівістів України, у т.ч. і наших.

Значення прийняття Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» значно ширше, ніж регламентація вузькогалузевих питань. Законодавче закріплення існування Національного архівного фонду як однієї з найвищих загальнонаціональних цінностей, важливої складової частини української і світової історико-культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, встановлення Дня архівіста, підвищення організаційно-правового статусу центрального органу управління архівною сферою є яскравим свідченням визнання владою ролі архівної справи в державотворчих процесах.

Закріпивши законодавчо основну мету – забезпечення збереження Національного архівного фонду – Закон одночасно регламентує порядок доступу до архівної інформації, узгодивши ці норми із вимогами Закону «Про інформацію». Таким чином, цілком справедливо зазначає К.Є.Новохатський, було створено базу для нормативно-правового забезпечення реорганізації архівної справи в Україні, реформування її на сучасних цивілізованих принципах деполітизації, демократизації, захисту прав як власників архівів, так і споживачів архівної інформації [33].

Державний комітет архівів України прагне належно-го представництва у світовому інформаційному просторі. З цією метою впроваджується інформатизація галузі. З кінця 2000 року Державний комітет архівів України має виділений канал доступу до Інтернету і офіційний веб-сайт [34]. З 2001 року на сайті запроваджено повнотекстові публікації періодичних видань у режимі on-line: «Архівів України», «Вісника Державного комітету архівів України» та «Інформаційного бюлетня Галузевої служби науково-технічної інформації».

Разом з позитивними складовими розвитку архівної справи, з жалем зазначив голова Держкомархівів України в інтерв'ю журналу «Архіви України» в 2001 році, усталилися й негативні тенденції, які, за умови їх прогресування, можуть становити загрозу для збереженості національної історико-культурної спадщини. Головна причина такого стану справ – хронічний дефіцит коштів на потреби архівної сфери [35]. Це незаперечно визнав у своєму виступі на колегії Держкомархівів України 6 лютого 2002 року і колишній Голова Адміністрації Президента України, а нині Голова Верховної Ради, Володимир Литвин. Правда, він тут же наголосив, що «державна, як і людина, не може не пам'ятати, що економія на здоров'ї – завжди згубна, а тим паче – на здоров'ї духовному» [36] (підкреслено мною – М.Д.).

Велику небезпеку становить занепад матеріально-технічної бази архівів. За останні більш як десять років в Україні не збудовано жодного спеціалізованого архівосховища. Більшість центральних і обласних архівів через дефіцит площ позбавлені можли-

вості приймати документи на зберігання. В такій ситуації районні та міські архіви поступово перетворюються на установи постійного строку зберігання документів.

Десятиліттями не здійснюється вкрай необхідний капітальний ремонт архівних споруд. Припинено формування страхового фонду, скорочуються обсяги профілактичних заходів біологічного захисту документів та консерваційно-реставраційних робіт.

Ринкові умови вимагають розробки критеріїв і методики грошової оцінки архівних документів. Ця норма уже задекларована у новій редакції Закону про НАФ.

Нові підходи потрібні у справі експертизи цінності документів. Наукового обґрунтування та узаконення і реалізації потребують дуже важливі, на наш погляд, норми кадрового і матеріально-технічного забезпечення діяльності архівів.

Чи не найяскравіше весь спектр проблем архівної справи України проявився у Закарпатській області. Хоча і в столичному обласному архіві, як і у цілому ряді інших архівних установ, стан справ не набагато кращий. . .

На рубежі тисячоліть, впродовж останніх майже восьми років, на основі національного законодавства та досвіду міжнародної архівної спільноти Державний архів Закарпатської області, враховуючи суспільну значимість та особливості змісту унікальних його фондів, чітко визначив пріоритетні напрями діяльності.

З метою повнішого і глибшого усвідомлення гостроти нашої проблематики насамперед ретроспективно зазначимо, що найбільшого розквіту архівна справа у Закарпатті набула у період його перебування у складі Чехословацької Республіки. З ініціативи та за особистої участі першого керівника архівної справи того періоду М. Радвані [37] було вирішено одне з найважливіших завдань новоствореної крайової адміністрації – сформовано єдиний, централізований державний архів Підкарпатської Русі (така була офіційна назва нашого краю). У своїй книзі «Архіви Підкарпатської Русі», виданій ним у 1922 році на німецькій мові, М. Радвані сформулював актуальне і понині головне завдання архівістів краю так: «Нашим обов'язком є те, щоб зберегти історичні і культурні надбання для майбутнього... в інтересах держави і науки» [38] (підкреслено мною – М.Д.). Виносилася ідея спорудження крайового архіву. Однак їй не судилося збутися і по сьогодні. І в кінці 1920-х років під архів було передано підвальні приміщення у старому жупному адмінбудинку. До нього перемістили документи більшості архівів Підкарпатської Русі.

Після завершення спорудження будинку Крайового управління, у 1938 році [39], в ньому під-архів були відведені спеціально обладнані приміщення із залізними стелажими.

Згодом, після визволення Закарпаття від угорсько-фашистської неволі, у 1945 році було офіційно заявлено про утворення Центрального державного

історичного архіву Закарпатської України [40]. Однак з відомих причин статус унікального архіву було нівельовано до рівня рядового обласного радянського зразка з елементами зневажливого ставлення до документів багатіїв та іноземних держав. Такі підходи завдали нищівної та непоправної шкоди архівним фондам краю. Хоча заради об'єктивності необхідно зазначити, що Центральний Комітет Комуністичної партії Закарпатської України та Народна Рада Закарпатської України рішеннями, прийнятими у 1945 році, також зберегли за архівом частину приміщень адмінбудинку ЦК КПЗУ та НРЗУ [41].

Однак у 1953 році, після смерті Сталіна, документи архіву в адміністративному порядку були виселені до приміщення колишньої австро-угорської, а згодом радянської в'язниці у м. Берегове. Передислокація документів була здійснена, на наш погляд, непродумано і некваліфіковано. Через вплив багатьох факторів, насамперед повну непридатність цього приміщення для зберігання документів, значна частина унікальних та особливо цінних документів – історико – культурного надбання самобутнього населення Закарпаття, невід'ємної частини суверенної і незалежної України – безповоротно втрачена, а інша частина – на шляху до загибелі.

Впродовж багатьох десятиліть сформувалися надзвичайні умови зберігання документів Національного архівного фонду, що знаходяться у Закарпатській області. Закарпаття – єдина в країні область, де унікальні архівні фонди, що є культурним і духовним надбанням української нації та народів Центрально-Східної Європи, зосереджені в містах Ужгороді та Берегове, у п'ятьох архівосховищах, умови зберігання у більшості з яких ніколи не відповідали і не відповідають архівним нормам.

У найгіршому становищі перебуває основний масив документів у м. Берегове. Майже 1 млн. особливо цінних документів з історії Закарпаття і держав Центральної та Східної Європи, насамперед Угорщини за XIV-XX ст. зберігаються в пристосованій під архівосховища будівлі, як зазначено вище, колишньої в'язниці, переобладнаної ще раніше з колишнього монастиря. В її приміщеннях ніколи не було опалення, стіни, через постійно підвищену вологість, вражені грибокком, а дах, стеля й підлога перебувають в аварійному стані. До окремих сховищ вхід наказом директора заборонено через небезпеку обвалу стелажів, стелі, провалу прогнилої підлоги. На початку червня 2002 року стелажі у одному з найбільших сховищ почали завалюватись. . . Зберігання документів протягом тривалого часу в таких умовах створює небезпеку їх повного знищення. Періодично над сховищами завалюється дах, нехитрий ремонт якого здійснюють, використовуючи тільки підручні засоби, самі працівники архіву. Коштів та будівельних матеріалів на це ніхто не виділяє.

Значно ускладнило ситуацію й те, що внаслідок

стихійного лиха наприкінці 1998 і сильних снігопадів у лютому 1999 років обвалився дах реставраційної майстерні та частина покрівлі над сховищем Берегівського підрозділу архіву. Незважаючи на проведений поточний ремонт даху власними силами, виникла реальна загроза масової втрати безцінних історичних джерел. Реставраційну майстерню реанімувати, на жаль, в наших умовах не вдалося. Саме з цих причин своїм першочерговим завданням ми визначили зміцнення матеріально-технічної бази архіву, поліпшення умов зберігання документів НАФ, зосередження їх, як і у всіх цивілізованих країнах, у обласному центрі, з метою поступового перетворення архіву в один із базових науково-інформаційних центрів області. Ми твердо переконані, що архів повинен жити, а значить у ньому повинні систематично працювати дослідники, він повинен максимально задовольняти соціально-правові та інші запити і потреби населення. Він повинен систематично поповнюватися новими документами. А для цього необхідно створити всі умови з метою реалізації триєдиного архівного завдання: збору, збереження і використання документів. Неодноразові спроби розпочати будівництво приміщення архіву, навіть при підготовленій проектно-кошторисній документації, як це було у 1980-х роках, закінчувалися до цих пір, на превеликий жаль, невдачею. Невиконаними залишилися прийняті з цього приводу кілька рішень Ради Міністрів УРСР та Закарпатського облвиконкому.

У 1995 році нове керівництво ДАЗО вносить пропозицію про будівництво в Ужгороді Державного архіву Закарпатської області на розгляд обласної державної адміністрації та Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України [42].

У лютому 1996 року критичний стан справ змушує директора ДАЗО подати листи з пропозиціями щодо будівництва архіву на адресу Кабінету Міністрів України та тодішнього віце-прем'єр-міністра В.В.Дурдинця за підписом голови облдержадміністрації С.І.Устича.

З ініціативи директора архіву на початку квітня 1996 року майже тридцять провідних вчених області на чолі з нині покійним професором І.М.Гранчаком звернулися до Президента України Л.Кучми з проханням сприяти у вирішенні проблеми докорінного зміцнення матеріально-технічної бази архівної справи області та забезпечення збереження архівної спадщини українців Закарпаття, нацменшин та інших народів Центрально-Східної Європи. Робилися цілий ряд інших кроків щодо розв'язання зазначеної багаторічної гострої проблеми. Через відмову в спорудженні нового архівного приміщення в області (нам навіть вдалося повернути виділену для цього архіву земельну ділянку в живописному районі Шахти), вишукувалися інші варіанти вирішення зазначеної проблеми.

Відповідні листи направлялися прем'єр-міністрам України В.А.Ющенку, А.К.Кінаху, віце-прем'єр-міністрам І.Ф.Курасу, В.А.Смолю, М.Г.Жулин-

ському, В.П.Семиноженку, колишньому першому заступникові голови Верховної Ради України В.В.Медведчуку.

З цього приводу у квітні 1999 року віце-прем'єр-міністр України направив спеціального листа на ім'я прем'єр-міністра України. А 24 березня 1999 року рішенням IV сесії XXIII скликання Закарпатської обласної ради на баланс Державного архіву області для переобладнання під архівосховища передано другий і третій поверхи триповерхової споруди державного виробничо-торгового підприємства «Закарпаткнига», яке знаходиться в м. Ужгороді [43].

За дорученням прем'єр-міністра України Державному архіву Закарпатської області в 1999 році виготовлено проектно-кошторисну документацію на реконструкцію і переобладнання виділених приміщень.

Постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2000 року № 1479 Закарпатській обласній державній адміністрації виділено 400 тисяч гривень із резервного фонду Кабінету Міністрів України на проведення реконструкції приміщень, наданих Державному архіву області [44], які у 2000 році повністю освоєні. Продовження ремонту та переобладнання наданого приміщення під архівосховища і переміщення до нього документів з м. Берегова потребує щонайменше більше двох мільйонів гривень, які обласне керівництво через важкий фінансово-економічний стан, зумовлений катастрофічними наслідками повеней та снігопаду, постійний дефіцит коштів виділити не може.

У зв'язку з тим, що стан зберігання документів потребує негайних ефективних заходів, Закарпатська обласна державна адміністрація листом від 23.10.2001 року за № 06-7/4031 внесла на розгляд прем'єр-міністра України нові пропозиції. По-перше, передбачити надання цільовим призначенням з бюджету держави або з резервного фонду Кабміну України у 2002 році хоча б один мільйон гривень на подальшу реконструкцію приміщень, виділених Державному архіву області в м. Ужгороді. По-друге, опрацювати з Урядом Угорщини можливість одержання пільгового кредиту від Європейського банку розвитку і реконструкції під спільну гарантію урядів України та Угорщини. Однак в силу нерегульованості міжнародно-правових актів щодо гарантій з боку України за надання таких кредитів, зазначений варіант після відповідних консультацій з Міністерством закордонних справ та Міністерством економіки і європейської інтеграції нашої держави, було відхилено.

Виходячи з вищенаведеного, ми просили високопосадових діячів держави сприяти у розв'язанні багаторічної гострої проблеми – врятування особливо цінних та унікальних документів Національного архівного фонду України, що стосуються як історії українського народу, так і народів Центрально-Східної Європи.

З метою пошуку альтернативних джерел фінансування потреб архіву для поліпшення умов зберігання документів уже кілька років підряд ведуться

переговори з представниками Угорської Республіки на різних рівнях [45].

Згадана проблема була обговорена також під час українсько-угорських переговорів 3-5 вересня 2001 року в м. Ужгороді та підписання угоди про співробітництво в галузі архівної справи за участі голови Державного комітету архівів України професора Р.Я. Пирога і генерального директора Угорського державного архіву Л. Гечені. Очоловав угорську делегацію Й. Молнар, заступник голови департаменту Міністерства національної культурної спадщини Угорщини.

З метою детальнішого обґрунтування необхідності термінового поліпшення умов зберігання документів у жовтні 2001 року в Берегівському підрозділі Держархіву області перебувала група угорських архівістів-експертів на чолі з генеральним інспектором з архівної справи Міністерства культурної спадщини Угорщини Яношем Лакошем. На основі вивчення загрозливих умов зберігання документів та ступеня їх зараженості експертами внесено відповідні пропозиції на розгляд Міністерства культурної спадщини Угорської Республіки.

В минулому році проведено зустрічі та консультації з представником Генеалогічного товариства Юта (США) Раулем Ріасом щодо укладення угоди про виготовлення мікрофотокопій документів на базі даних Державного архіву Закарпатської області за певну плату. Але вересневі терористичні акти 2001 року у США призвели, за повідомленням Р. Ріаса, до скорочення видатків Генеалогічного товариства Юта. В результаті, весною 2002 року нам було відмовлено в укладенні відповідної угоди.

З централізованих коштів капіталовкладень на 2002 рік Кабміном прийнято рішення щодо виділення всього 200 тисяч гривень для продовження реконструкції приміщення в Ужгороді. Однак і ці кошти ще не поступили, і немає гарантії, що вони у цьому році поступлять. Одночасно залишається невирішеною проблема першого поверху виділеного для архіву приміщення в Ужгороді. Адже з метою забезпечення функціонування нового приміщення в Ужгороді в якості архівного сховища обов'язковою умовою є передача ДАЗО також його першого поверху. Невирішеність цього питання, а також постійний дефіцит коштів настільки уповільнюють темпи реконструкції приміщення, що все більш загрозливими стають умови їх зберігання, які хронічно погіршуються у Берегівському підрозділі Державного архіву Закарпатської області. Ці проблеми останнім часом широко висвітлюються у передачах обласного телебачення (тільки у 2002 році директором архіву дано вже п'ять інтерв'ю) та періодичних виданнях, зокрема, газетах "Новини Закарпаття", "Погляд", "Срібна Земля", "Соціал-демократ", "Срібна Земля-Фест", "Дзеркало тижня" [46] та ін.

Архів – це, по суті, невичерпне джерело ретроспективної інформації, яке необхідно ставити на службу нашому народу та інтересів процвітання дер-

жави. Станом на перше січня 2002 року у сховищах Державного архіву Закарпатської області зберігається один мільйон триста шістьдесят три тисячі сімсот вісімнадцять справ, об'єднаних у п'яти тисячах дев'яносто шести фондах. Близько триста тисяч справ, сформованих у майже півтора тисячі фондів, знаходяться у міськрайдержархівах, тобто у архівах тимчасового терміну зберігання документів. Ще кілька десятків тисяч справ перебуває в установах та організаціях. Це потужний інформаційно-інтелектуальний потенціал. Однак в області гостро і давно постала проблема дефіциту вільної площі в архівосховищах. Їх завантаженість перевищує сто відсотків. Немає куди приймати документи НАФ, термін зберігання яких у архівах тимчасового зберігання закінчився. А об'єктивні та суб'єктивні фактори не дають можливості вирішити цю вкрай гостру проблему.

Держархів виконує великі обсяги робіт. До прикладу, по-перше, за останні п'ять років виконано близько п'ятнадцяти тисяч соціально-правових та інших запитів громадян України та іноземних держав. По-друге, на підставі виданих довідок колишнім «остарбайтерам» жителі Закарпаття уже отримали більше одного мільйона німецьких марок, а також значні суми австрійських шилінгів та з 2002 року – євро. Однак кризові явища, дефіцит коштів, кількаразові волонтаристсько – необґрунтовані скорочення штатної чисельності працівників архіву зводять його до критичного стану виживання.

На виконання розпорядження Президента України від 2 вересня 2000 року «Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи» за нашим поданням розпорядженням голови обласної державної адміністрації було затверджено конкретні завдання по області. З метою їх реалізації та забезпечення функціонування важливої державної установи, щороку вносяться пропозиції до проектів бюджетних асигнувань Державного архіву області. У 2002 році бюджетний запит на наступний 2003 рік подано на розгляд головного фінансового управління уже в червні місяці.

Важливо зазначити, що до 2002 року фінансування Державного архіву проводилося з двох джерел. Відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 25. 12 1996 року №1550 «Про умови оплати праці працівників державних архівів областей, міст Києва і Севастополя та про доповнення до порядку обчислення стажу державної служби», утримання працівників апарату державних архівів областей, віднесених до категорії державних службовців, здійснювалося за рахунок коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади в державному бюджеті, а працівників державних архівів областей України, які виконують науково-методичні та виробничі функції – за рахунок коштів, передбачених на утримання архівних установ у обласному бюджеті. Згідно з бюджетним кодексом

України з 2002 року Державний архів області повністю переведено на фінансування з державного бюджету України. У зв'язку з цим архів не одержав субвенції з обласного бюджету, обсяги фінансування значно зменшені і становлять близько 38% від потреби на утримання архіву у 2002 році. Крім того, за архівом рахується заборгованість за попередні роки в сумі 44,3 тисяч гривень. Це – неоплачені послуги охорони, теплопостачання і т. ін.

Виходячи з вищенаведеного, вишуковуються внутрішні резерви зменшення фінансових витрат. З цією метою весною скорочено період опалення приміщень архіву, наказом директора встановлено ліміти на користування зв'язком, відключено ряд телефонних апаратів. Архів повністю відмовився від дорогої міліцейської охорони, хоча це і суперечить відповідній постанові Кабінету Міністрів України. Охорона здійснюється сторожами, прийнятими на роботу за трудовими угодами з виплатою заробітної плати із фонду економії зарплати працівникам архіву. Встановлено суворий контроль за використанням електроенергії та водопостачання. Досягнуто домовленості щодо часткового зменшення затрат на утримання ліфту.

Розроблено і затверджено нові розцінки на платні послуги. У червні 2002 року вперше зареєстровано в обласному управлінні юстиції ціни на роботи із забезпечення зберігання документів з паперовою основою, що можуть виконуватися архівними установами на договірних засадах. На цій основі планується ширше надання платних послуг працівниками Держархіву області з метою певного забезпечення самофінансування потреб установи. Підготовлено для погодження у голови Правління республіканської Спілки архівістів та реєстрації в обласному управлінні юстиції Положення про обласне відділення Спілки архівістів України. Передбачається через Спілку спробувати залучати хоч деякі кошти благодійних організацій та спонсорів на гострі потреби для виживання архіву. Хоча ми добре усвідомлюємо, що ні заробити, ні скористатися щедротами спонсорів та меценатів у потрібних для виживання архіву масштабах нам не вдасться – таким шляхом серйозних коштів державна бюджетна установа подібного зразка одержати просто не може. Робити вигляд, що ми цього не розуміємо, було б просто самообманом.

Разом з тим удосконалюється нормативно-методичне забезпечення діяльності архіву. Зокрема розроблено нове положення про доступ до архіву, впроваджено нову інструкцію про охорону установи і т. ін.

Продовжується контроль за розпорядженням голови облдержадміністрації від 15.05.2000 року «Про зберігання документів колективних сільгосп-підприємств, ліквідованих установ, організацій та суб'єктів підприємницької діяльності». Було проведено перевірку архівних відділів Іршавської, Перечинської та Ужгородської райдержадміністрацій,

а також семінари з начальниками архівних відділів райдержадміністрацій та міських рад.

Здійснюється пошук і прийом на зберігання документів особистих фондів. Завершено прийом документів особистих фондів І.Й.Сарвадія, М.М.Бандусяка, письменника В.Ю.Вовчка, бібліотеки П.В.Лінтура, творів І.В.Хланті. Готуються до здачі в архів області документи нині покійного П. Угляренка. Маємо задум створити особистий фонд визначного культурно-освітнього і громадського діяча А.І.Волошина та ін.

Розвиваючи досвід участі Держархіву в міжнародному архівному співробітництві, схвально оцінений Державним комітетом архівів України (наказ від 03.07.2000 р. №37). Керівництво ДАЗО продовжує ділові контакти з архівістами Угорщини. Зокрема, як зазначено вище, саме на базі Державного архіву області на нашу пропозицію у вересні 2001 року укладено українсько-угорську угоду щодо співробітництва у галузі архівної справи. У жовтні 2001 року у Берегові працювала група угорських архівістів-експертів. А у листопаді директор ДАЗО на особисте запрошення генерального директора Угорського державного архіву Л.Гечені вивчав досвід роботи архівістів сусідньої держави. З метою збереження історичної пам'яті про борців за українську національну ідею в грудні 2001 року директор ДАЗО разом з професорами В.І.Худаничем та П.П.Чучкою здійснили пошук відповідних документів у фондах архівів Угорської Республіки. Виявлені документи використані при підготовці до видання унікальної монографії «Вони боронили Карпатську Україну», що вийшла у світ напередодні 15 березня 2002 року [47].

У квітні 2001 року директор Державного архіву області взяв участь у черговому, четвертому, засіданні українсько-угорської комісії щодо повернення культурних цінностей, втрачених у роки Другої світової війни. Засідання проходило у м. Києві. Проблема реституції культурних цінностей в українсько-угорських взаєминах є, на наш погляд, непростюю і потребує подальшого вивчення та піднесення на вищий рівень. Це тема окремого дослідження.

Більш плідними стали і зв'язки ДАЗО з архівістами Словаччини. У відповідності зі статтею 16 Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та Словацькою Республікою, підписаного 29.06.1993 року та на виконання пункту 11 розпорядження голови облдержадміністрації від 30.07.2001 року за №382 «Про план заходів щодо реалізації положень Протоколу 5-го засідання двосторонньої українсько-словацької комісії з питань національних меншин, освіти і культури» Державним архівом здійснювалися у 2001 році конкретні заходи. Зокрема, 19 листопада відбулася зустріч між директором ДАЗО та генеральним консулом Словацької Республіки в м. Ужгороді І.Барто. Було здійснено обмін думками щодо перспек-

тив українсько-словацьких відносин у галузі архівної справи, насамперед на регіональному рівні. Наголошувалося на історичних зв'язках українського та словацького народів, їх поглибленні у нинішніх умовах, ґрунтовно використовуючи історико-культурну спадщину двох сусідніх народів, інформація про яку міститься, зокрема, у фондах ДАЗО. Генеральний консул передав письмове запрошення директору Держархіву від директора Словацького народного архіву доктора П. Дряшкаби та усне – від начальника архівного відділу Міністерства Внутрішніх Справ Словацької Республіки П.Картоуза відвідати зазначені архівні установи. У грудні того ж року візит відбувся. В ході перебування в Словаччині вперше налагоджено прями контакти з керівництвом архівної служби Словацької Республіки (п. П.Картоуз) та архівами: Словацьким народним (п. П. Дряшкаба) і Міністерства закордонних справ (п. І.Тіхі). Досягнуто домовленості щодо підготовки до підписання українсько-словацької угоди про співробітництво у галузі архівної справи у 2002 році в м. Ужгороді. Крім цього, директором Держархіву Закарпатської області виявлені архівні документи про громадян області та України в загальні, які в роки Другої світової війни перебували у робочих таборах на території Словаччини.

У ДАЗО працювали відомі словацькі вчені М.Данилак та І.Ванат. Іван Ванат широко використав документи архіву при підготовці до видання книг «Волинська акція» та «Матеріали до історії Української народної ради Пряшівщини (1945-1952)», які вийшли у Пряшеві у 2002 році. Цього ж року автор надіслав зазначені книги до Держархіву області.

Згідно домовленостей до ДАЗО неодноразово надходили від Центральної бібліотеки Державного архіву Угорщини, Ніредьгазського архіву, Національної бібліотеки ім. Сейчени видання з історії та архівознавства. У 2002 році Держархів області отримав 67 книг, 4 компакт-диски аудіовізуальних матеріалів про базисні дані щодо архівних джерел часів середньовіччя та про книги королів Угорщини.

Поїздки до Угорщини та Словаччини активізували роботу щодо пошуку і повернення документів історико-культурної спадщини України, що знаходиться за кордоном. Сотні копій документів із сусідніх держав поповняють фонди Державного архіву області.

Важливо також зазначити, що на наш запит із архіву Федеральної Служби Безпеки Російської Федерації одержано ксерокопію кримінальної справи відомого діяча Закарпаття А. Волошина. Значну кількість спеціально виготовлених копій документів архівом області передано для створення кімнати-музею А. Волошина, відкритої в м. Ужгороді 14 березня 2002 року.

Державний архів області брав участь у підготовці до відкриття вперше в області у замку «Паланок» (м. Мукачеве) кімнати-музею «Голокост на Закарпатті у роки Другої світової війни», яке відбулося 31 травня 2002 року.

Поглиблюється науково-дослідницька та видавнича діяльність архіву. У 2001 році було заплановано підготувати 14 публікацій. Підготовлено більше 20. А за останні сім років побачили світ близько півтора сотні публікацій. Як зазначено вище, за активної участі директора архіву в цьому році вийшла у світ книга «Вони боронили Карпатську Україну». На виході черговий обласний том республіканської серії «Реабілітовані історією». Вперше в історії краю готується публікація щодо розвитку архівної справи до третього тому «Нарисів історії Закарпаття». А дещо раніше – у 1999 та 2000 роках здійснено два випуски збірника документів «Возз'єднання» [48]. Держархів уже впродовж кількох років виступає співзасновником краєзнавчого часопису «Карпатський край». Директор архіву – учасник підготовки українського підручника «Архівознавство», член редколегії «Нарисів історії архівної справи в Україні» [49].

На прохання заступника голови облдержадміністрації Ф. Г. Харути у 2002 році працівники Держархіву готують історично-довідковий матеріал до інвестиційних проектів. Вже підготовлено історичні довідки щодо Брусилівського прориву в Карпатах у роки Першої світової війни, «лінії Арпада» та полонинських господарств.

З метою якнайповнішого забезпечення збереження документальної спадщини суспільства, посилення контролю за реалізацією актів законодавства з питань архівної справи та діловодства підготовлено і подано до Держкомархівів пропозиції для внесення змін та доповнень до Кодексу України про адміністративні правопорушення, конкретні пропозиції вносилися і до нової редакції Закону про архівну справу України.

З метою пропаганди архівної справи проведено п'ять «позапланових» виставок архівних документів. Зокрема, у 2001 році на місці відкриття пам'ятного знака на площі Корятовича у м. Ужгороді, де передбачалося у 2002 році встановити пам'ятник президенту Карпатської України, вперше в історії архіву була розгорнута на відкритій місцевості масштабна документальна виставка.

На пропозицію керівництва Державного архіву до розпорядження голови Закарпатської обласної державної адміністрації від 12 березня 2002 року №122 «Про відзначення в області 63-ї річниці Карпатської України» було включено пункт – доручення – «Державному архіву області (Делеган М.В.) підготувати 16 березня 2002 року на Красному полі експозицію документальної виставки «Карпатській Україні – 63» [50]. Експозиція на п'яти стендах відобразила історичні події 1938-1939 років, зокрема, боротьбу за проголошення незалежної Карпатської України, вікопомне засідання Союму, законотворчість того періоду, а також життя і діяльність президента Карпатської України А. Волошина, інших активних діячів та захисників Карпатської України.

Великий інтерес в учасників святкування 63-ї річниці проголошення Карпатської України викликали документи експозиції, розміщені на всіх представлених стендах, але найбільший – щойно одержані документи з кримінальної справи А. Волошина, надіслані ФСБ Російської Федерації. Виставку оглянули керівник Адміністрації Президента України В.М.Литвин та голова облдержадміністрації Г.Г.Москаль. Пояснення давав директор Державного архіву Закарпатської області. Надалі виставка експонувалася у приміщенні Держархіву області у м. Ужгороді. На адресу архіву надійшли прохання щодо сприяння у підготовці документальних виставок про Карпатську Україну уряді шкіл області та відділі культури Хустської райдержадміністрації.

В той же час ряд проблем у системі архівної справи області потребують якнайшвидшого вирішення. Зокрема, як зазначалося вище, з метою поліпшення умов зберігання та забезпечення збереженості документів необхідно передати ДАЗО перший поверх державного виробничо-торгового підприємства «Закарпаткнига», вишукати кошти для продовження реконструкції зазначеного приміщення, як цього вимагає пункт 2-й «Заходів щодо розвитку архівної справи в області».

Через дефіцит бюджетних коштів та з ряду інших суб'єктивних причин не виконується пункт перший згаданих заходів щодо відповідного розвитку архівної справи. У зв'язку з цим слабкою залишається матеріально-технічна база архіву, потребують заміни охоронна і протипожежна сигналізація, система теплопостачання і т. ін.

Внаслідок цих же причин не видано збірник документів про Карпатську Україну та не проведено міжнародну наукову конференцію, не розроблено програму інформатизації архівної справи, не створено реставраційної майстерні та належних умов для формування страхових копій унікальних документів. В архіві тільки починають появлятися комп'ютери, та й ті застарілі, подарені. А на передбачені урядовою програмою чомусь немає коштів...

Для розв'язання невирішених проблем необхідне повномасштабне фінансування архівної системи області.

Вищезазначене, а також практика архівної діяльності дає підстави стверджувати, що архіви є важливою складовою частиною державного управління. Саме через розуміння цього твердження в незалежній Україні вони включені до системи органів влади. Своєю масштабною багатогранною діяльністю, особливо за останій час, Державний архів області, як і архівна система України загалом, робить певний вплив на політичне, економічне становище в області, сприяє ефективнішому управлінню областю.

Можливості інформаційного забезпечення Держархіву далеко не вичерпані. Поки що мало використовуються архівні документи і для реалізації їх наукового призначення. У цьому свою роль відіграють як об'єктивні,

про що вже багато сказано, так і суб'єктивні фактори.

Суттєво гальмує розвиток архівної справи прийняття численних рішень, котрі в силу низького рівня професіоналізму і культури управлінців та хронічної загальнокривової ситуації в економіці і фінансах держави переважно залишаються не реалізованими.

Ставлення до архівної справи слід вважати дуже важливим показником рівня культури керівництва органів влади. Це твердження яскраво демонструється у провідних демократичних країнах, а також у сусідніх державах. До прикладу, споруда Словацького народного архіву, зведена у 1986 році, була визнана однією з десяти кращих на той час у світі. Половина усіх обласних архівів Угорщини оснашені за європейським зразком. А за рівень чеських архівів уже не приходиться й згадувати... На цьому фоні Державний архів Закарпатської області має вигляд середньовічних руїн. І, здається, немає такої сили в Україні, яка була б здатною усвідомити і кардинально поліпшити вкрай важливу, дійсно загальнонародну справу.

Складною і малоефективною, незважаючи на багаторічні зусилля, залишається спірна проблема власності і повернення багаточисельної архівної документації, що була вивезена із архівів Закарпаття внаслідок їх пограбування, насамперед наприкінці Другої світової війни угорськими окупаційними властями та військовими підрозділами. Цікаво, що угорські офіційні представники настирливо ставлять питання щодо повернення вивезених документів та інших культурних цінностей у роки війни до Росії. Однак вони і слухати не хочуть про повернення документів, загарбаних угорсько-фашистськими військами у роки Другої світової війни на Закарпатті. А в Україні, на наш погляд, на сьогодні немає ні бажання, ні достатніх цілеспрямованих зусиль, щоб ставити цю важливу проблему у практичну площину.

Значна частина фондів Державного архіву Закарпатської області мають особливе значення. Адже вони стосуються історії багатьох країн Центрально-Східної Європи, насамперед Угорщини, Словаччини, Чехії та Румунії. Нещодавно виявлено вагомий документи про історичні торгово-економічні закарпатсько-польські зв'язки [51]. Тут напрощується необхідність ширшого розвитку міжнародного співробітництва.

Суттєво добитися рівноправності та взаємови-гідності і взаємоповаги у справі доступу до архівних документів у ході міжнародного співробітництва. У нашій практиці були випадки надмірного одностороннього тиску з боку представників Угорщини з метою доступу до архівних документів, ігноруючи і українське законодавство, і загрозово – критичні умови їх зберігання у Берегівському підрозділі Держархіву Закарпатської області. В той же час керівництво угорської архівної служби утримує ореол таємничості над багатьма документами, які безпосередньо стосуються як історії Закарпаття, так і України взагалі. До прикладу, вони

неодноразово, а черговий раз це зробив у кінці 2001 року під час мого перебування в Будапешті генеральний директор Угорського державного архіву Лайош Гечені, заявляючи про неможливість будь-якого доступу, зокрема, до документів перепису населення Закарпаття у 1941 році, вивезених, як відомо, угорсько-фашистськими окупаційними властями наприкінці Другої світової війни. Під час перебування у грудні 2001 року в Будапешті разом з професорами В.І.Худаничем та П.П.Чучкою нам необгрунтовано так і не видали частину документів, які ми просили. Свідомо нам не видали документи, що стосуються страчених і катованих, зокрема у Вор'юлопош, захисників Карпатської України та ін. Такі відносини не можна вважати партнерськими і рівноправними. Вони свідчать про порушення однією із сторін міжнародних правових норм, зокрема вимог рекомендації №R (2000) 13 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно європейської політики доступу до архівів, двосторонніх домовленостей та етики співробітництва архівістів різних країн.

Гострота актуальності рівня відкритості архівних фондів для дослідження посилюється особливим критичним, як зазначалося вище, становищем Державного архіву Закарпатської області. Тривалий період існує цілий ряд перепон на шляху до розширення доступу дослідників до документів зразка terra incognita. Одна з першочергових серед них – відсутність достатньої кількості в оптимальному місці (центрі) належним чином, згідно вимог часу і встановлених законом норм, обладнаних приміщень. По-друге, реалізація відкритості неможлива без належної кількості відповідного рівня кваліфікації працівників. А якщо чисельність працівників скорочена до вкрай загрозливої межі, а кваліфікованих кадрів в Україні готується недостатньо, то хто буде забезпечувати таку бажану відкритість? Потретьє, непорядковані фонди також не можуть бути введені до наукового обігу. А, як відомо, нами виявлено і класифіковано близько десятка тонн колись викинутих документів австро-угорського періоду. Їх і досі, незважаючи на наші спроби, немає кому впорядкувати. До того ж близько 70 відсотків документів, що знаходяться у Берегівському підрозділі, упорядковані до так званому скороченому циклу. Існує і ряд інших

проблемних питань подібного зразка. Відсутні навіть описи окремих фондів. А на черзі науково-довідковий апарат, яким немає кому займатися через дефіцит кадрів і т. ін. Зростання інтересу до ретроспективної інформації стримується крайньою (ганебною!) бідністю архівної системи області та й України взагалі. Але це є одночасно і свідченням духовної бідності, яка найшвидше заведе суспільство в глу-

ху тупикову безперспективність, і поняття іншого, трагічного для нації порядку. Все це суперечить демократичним міжнародним принципам діяльності архівів та доступності науковців до першоджерел, що є невід'ємними умовами еволюції будь-якого суспільства. Коли ж ці перепони будуть подолані в Закарпатті та й в Україні взагалі? Це залежить не від рядових архівістів і не від керівників архівної системи обласного рівня. Але й від них у певній мірі також. Хоча повинна бути вироблена конструктивна перспективна державна політика і програма у цій галузі, котра б мала належне державне забезпечення і практичну реалізацію. Україні, на нашу думку, потрібен також окремий закон про архівну справу. На фоні реалістичної оцінки стану архівної системи області, та й України в цілому, заходи, що вживалися за останнє десятиріччя, можна вважати цілком щонайбільше напівзаходами або переважно формалізмом чистої води, бо вони не знаходили конкретної державницької підтримки. А тому поставленої мети не досягнуто. Звичайно, окремі позитиви, численні добрі справи ентузіастів є. Хвала їм усім за це. Однак цього замало.

Одночасно головні проблеми – матеріально-технічна база, технічне оснащення і т.ін. не прогресують, а деградують. Куди ж прямують архіви Закарпаття. Україна в цілому? До рівня Китаю їм, до прикладу, уже далеко. Там архівна справа широко крокує вперед.

По суті невирішених хронічно проблем у архівній системі України напрошується жакхливий висновок щодо наявності синдрому державної неспроможності, зрозуміло – через кризу фінансових можливостей, що має довгостроковий характер.

Архіви Закарпаття на нинішній час, як зазначено вище, тільки починають комплектуватися, завдяки зусиллям керівництва, комп'ютерною технікою, та й то бувшою в користуванні. Але ж інтенсивна інформатизація усіх сфер життя ставить настирливо завдання – забезпечити збереження історичної пам'яті і на нових носіях інформації. Для цього необхідно запроваджувати сучасні інформаційні технології. Однак ключові на сьогодні слова архівної справи провідних країн світу – «електронні документи», «комп'ютерна база даних» і т.ін. не стали звичними поки що для архівістів Закарпаття.

Нинішній стан архівної справи в області, як також і в Україні загалом, не може сповна забезпечувати поточні та перспективні запити суспільства. Через це завдання збору, збереження та використання історичної пам'яті українського народу повинно якнайшвидше одержати повноцінну державну підтримку, якої архівна справа гостро потребує уже давно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архівна справа незалежної України: шляхи реформування: Матеріали доповіді голови Держкомархіву проф. Р.Я. Пирого на розширеному засіданні колегії 06.02.02 р.- Поточний архів Держкомархіву.- Спр. 3.- Арк. 1.
2. Поточний архів Держкомархіву України.- Там само.- Арк. 2.
3. Уже після завершення роботи науково-практичної конференції «Закарпаття в ХХІ столітті: розвиток і перспективи в

- політиці, економіці та культурі» Держкомархів України видав відповідний наказ щодо зміни статусу міських архівів. Див. : наказ Державного комітету архівів України від 21.06.2002 р. № 49 «Про примірне положення про архівний відділ міської ради республіканського (Автономної Республіки Крим), обласного значення.- Державний архів Закарпатської області (далі-ДАЗО).- Поточний архів.- Спр. 3
4. Указ Президента України від 22 березня 2000 року №486/2000 «Про Положення про Державний комітет архівів України»// Вісник Державного комітету архівів України (січень-березень 2000 року).- Вип. 1.-К., 2000.- С. 9.
  5. Постанова Кабінету Міністрів України. від 20 жовтня 1995 р. №853 «Питання діяльності архівних установ України»// Архіви України.- 1995.- №4-6.- С. 5-6; Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1550 «Про умови оплати праці державних архівів областей, міст Києва і Севастополя та про доповнення до Порядку обчислення стажу державної служби»// Урядовий кур'єр.- 1997.- № 3-4.- 11 січ.
  6. Указ Президента України від 30 жовтня 1998 р. №1200/98 «Про День працівників архівних установ»// Архіви України.- 1998.- № 1-6.- С. 3; Розпорядження Президента України від 2 вересня 2000 року №273/2000-рп «Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи»// Архіви України.- 2000.- № 4-6.- С. 3.
  7. Архівна справа незалежної України: шляхи реформування.- Поточний архів Держкомархіву.- Спр. 3.- Арк. 3.
  8. Архіви України: на межі тисячоліть. На запитання редакції відповідає голова Державного комітету архівів України Руслан Пиріг// Архіви України.- 2001.- № 3.- С. 6.
  9. Кукарин Ю. М. Електронний документ в законодавчих актах стран СНД// Отечественные архивы.- 2002.- № 1.- С. 41.
  10. Носевич В. Л. Архив электронных документов: белорусский опыт// Отечественные архивы.- 2002.- № 1.- С. 44-52.
  11. Отечественные архивы.- 2002.- № 1.- С. 41.
  12. Закон України «Про Національний архівний фонд і архівні установи».- К., 1994.- 18 с.; див. також: Архіви України.- 1993.- № 4-6.- С. 3-15; «Сила закону в державному мисленні його виконавців» (інтерв'ю начальника відділу Головархіву України К. Є. Новохатського)// Архіви України.- 1994.- № 1-6.- С. 7-14.; Про значення Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» та необхідність його удосконалення див.: Боряк Г.В. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр «Археографічна Україніка»: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи.-К., 1995.- С. 170-171; Новохатський К.Є. Первый архивный Закон в Украине(глазами члена авторского коллектива)// Мир источниковедения.- М.-Пенза, 1994.- С. 299-303; його ж: Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази діяльності архівних установ// Архіви України.- 2000.- № 1-3.- С. 5-6 ; його ж: Проект нової редакції архівного Закону// Архіви України.-1993.-№4-6.-С. 15-16.
  13. Постанова Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» // Архіви України.-1993.- № 4-6.- С. 3.
  14. Нова установа архівної системи: [Інтерв'ю з першим директором Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства В.П. Ляхоцьким]// Архіви України.- 1994.- № 1-6.-С. 14-17.
  15. Новохатський К.Є. Національні архівні фонди в пострадянських державах: порівняльний аналіз архівних законів // Архіви України.-2001.-№1-2.-С. 3-10.
  16. Там само.- С. 4.
  17. Про інформацію. Закон України від 2 жовтня 1992 р.// Питання архівного будівництва в законодавчих актах України: Збірник документів.- К., 1996.- С. 32-47.
  18. Основи законодавства України про культуру. Закон України від 14 лютого 1992 р.// Питання архівного будівництва в законодавчих актах України.- С. 21-30.
  19. Закон України від 24 грудня 1993 р. №3815 – XII «Про Національний архівний фонд і архівні установи».-К. . 1994.-С. 5.
  20. Там само.
  21. Новохатський К.Є. Проект нової редакції архівного закону// Архіви України.- 2001.- №3.- С. 16; Рекомендація №R(2000)13 Комітету Міністрів країнам-членам стосовно європейської політики доступу до архівів (прийнято Комітетом Міністрів 13 липня 2000 року на 717 зустрічі членів Комітету Міністрів Ради Європи)// Архіви України.- 2000.- № 4-6.- С. 87-90.
  22. Новохатський К.Є. Проект нової редакції архівного закону.- С. 16; його ж: Національні архівні фонди в пострадянських державах: порівняльний аналіз архівних законів// Архіви України.- 2001.- № 1-2.- С. 3-10.
  23. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи»// Урядовий кур'єр.- 2002.- 29 травня.- № 96 («Орієнтир» – Газета в газеті.-С. 5). Ми подасмо посилання на текст Закону, опублікований у Віснику Державного комітету архівів України: див.: Закон України від 13 грудня 2001 р. №2888 – 111 «Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи»// Вісник Державного комітету архівів України (січень-березень 2002 року).- Вип. 1.- К., 2002.- С. 5-25; Про роботу над проектом нової редакції Закону про НАФ та його оцінку див.: Новохатський К.Є. Проект нової редакції архівного закону// Архіви України.- 2001.- № 3.-С. 17-25; його ж: Закон створює правову основу для розв'язання суто професійних питань: (інтерв'ю начальника відділу Держкомархівів України К.Є.Новохатського)// Архіви України.- 2001.- № 6.- С. 3-9; його ж: Новая редакция архивного закона Украины// Отечественные архивы.- 2002.- № 3.-С. 48-55.
  24. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи»// Вісник Державного комітету архівів України.-Вип. 1.- К., 2002.- С. 5.
  25. Там само.-С. 6.
  26. Там само.-С. 8.
  27. Там само.-С. 6.
  28. Там само.-С.-7.
  29. Там само.
  30. Там само.-С. 11.
  31. Там само.-С. 13.
  32. Там само.-С. 24-25.

33. Новохатський К.Є. Проект нової редакції архівного закону// Архіви України.- 2001.- № 3.- С. 15.
34. Архіви України: на межі тисячоліть. На запитання редакції відповідає Голова Державного комітету архівів України Руслан Пиріг// Архіви України.- 2001.- № 3.- С. 10.
35. Там само.- С. 13.
36. Литвин В. Україна володіє національною історико-культурною спадщиною. Виступ 6 лютого 2002 р. на розширеному засіданні колегії Державного комітету архівів України// Урядовий кур'єр.- 2002.- № 26.- 8 лют.
37. Радвані Нікола (Radvani Nikolaus) – керівник архівної справи на Закарпатті з 1920 року і до середини 1930-х років. Вперше у 1922 році видав книжку про найбільші архівні зібрання Закарпаття (на німецькій мові). Має великі особисті заслуги у розвитку архівної системи Підкарпатської Русі. Вносив пропозицію щодо будівництва спеціальної споруди для архіву. Див. : ДАЗО.- Ф. 298.- Оп. 1.- Спр. 1, 15-18, 20-21 та ін.; Делеган Михайло. Радвані Нікола// Українські архівісти. Бібліогр. довідник. Вип. I/ XIX ст.-1930- ті рр.- К., 1999.- С. 279-280 та ін.
38. Radvani Nikolaus. Die archive in der Podkarpatska Rus.- Uzhorod.- Ungvar: Buchdruckeraj, 1922.- S. 6
39. Нинішній будинок обласної державної адміністрації, м. Ужгород. пл. Народна, 4.
40. Державний архів Закарпатської області. Відповідальний за випуск М. Делеган.-Ужгород. 1995.-С. 3: див. також: ДАЗО.-ФР.-14.-Оп1.-Спр. 702.-Арк. 4-5.
41. ДАЗО.- Ф.- 29.- Оп. 1.- Спр. 1.- Арк. 68, 69: Делеган М. В. До питання про історію архівної справи на Закарпатті// Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: Наукові доповіді Всеукраїнської конференції (19-20 листопада 1996 р.): У 2 ч./ Упоряд.: В. П. Ляхощкий та І. Б. Матяш.- К., 1997.- Ч. 1.- С. 146.
42. Там само.- С. 148.
43. Рішення IV сесії ХХІІІ скликання Закарпатської обласної ради від 24 березня 1999 року «Про майно».- Закарпатська обласна рада.- Поточний архів.- Спр. 02-1. Протоколи засідань обласної ради, протоколи сесій обласної ради.
44. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2000 р. № 1479 «Про виділення коштів на реконструкцію приміщення Державного архіву Закарпатської області та перевезення документів Національного архівного фонду»// Вісник Державного комітету архівів України (жовтень-грудень 2000 року).- Вип. 4.- К., 2000.- С. 9.
45. Делеган М. До співробітництва в архівній справі// Новини Закарпаття.- 2000.- № 87.- 13 червня; його ж: Дійшли згоди// Соціал-демократ.- 2001.- № 29.- 28 липня; його ж. 12 листопада відбулась зустріч директора Державного архіву Закарпатської області з консулом Угорської республіки...// Вісник Державного комітету архівів України (жовтень-грудень 2001).- К., 2001.- С. 131; Пиріг Р., Делеган М., Гечені Л., Молнар Й. «Пригоди» унікального облрхіву, розпочавшись піввіку тому у в'язниці Берегова, завершуються / Розмову вів В.Бедзір// Старий замок.- 2001.- 13 вересня; Стрілецький В. Досвідом обмінялись архівісти// Новини Закарпаття.- 2001.- 6 верес. та ін.
46. Інф. «Погляду». Шляхом інтеграції: ДАЗО – 55!// Погляд.- 2000.- № 9.- 30 листопада; Мельник С., Осадський І., Делеган М.. «Архіви – це багатство королів. Але й лабораторія науковців»// Срібна Земля.- 2001.- № 43.- 10 листоп.; Головач О. Архівну справу потрібно рятувати, бо залишитись без історії страшно// Срібна Земля.-Фест.- 2002.- № 30.-4-10 липня; Ворошилов О. У Берегові гине архів. Місце для зберігання нашої історії знаходиться у катастрофічному стані// Старий Замок.- 2002.- № 67-68.- 29 серпня; його ж. Час, людське недбалство та пограбування роблять свою справу// Дзеркало тижня.- 2002.- № 40.- 19 жовт.; Шевчук А. Перший комп'ютер для Берегівського архіву// Старий замок.- 2002.- № 69-70.- 5 верес.; та ін.
47. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців /М.М.Вегеш, М.В.Делеган, О.Д.Довганич та ін. (Відп. ред. М. М. Вегеш).- Ужгород: Карпати. 2002.- 709 с.
48. Возз'єднання: Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944-січень 1946 рр.) про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Редакційна колегія: Балого В.І. (голова). Делеган М.В., Довганич О. Д. та ін.-Ужгород: Закарпаття, 1999.- 314 с.: Друге вид-ня, доп.- Ужгород: Закарпаття, 2000.- 341 с.
49. Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України/ Редкол.: Я.С.Калакура (гол. ред.) та ін.- К., 1998.- 316 с.
50. Делеган М. У Держархіві Закарпатської області// Вісник Державного комітету архівів України (січень-березень 2002 року).- Вип. 1(9).- К., 2002.- С. 81
51. Делеган М. Закарпатсько-польські зв'язки// Срібна Земля.- 2002.- № 34.- 10 серп.

РЕЗЮМЕ

АРХИВЫ И ИХ РОЛЬ В РАЗВИТИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Делеган М.В. (Ужгород)

В исследовании рассматривается развитие законодательной базы архивной системы, процесс ее реформирования в условиях независимости Украины. На этом фоне анализируется состояние и перспективы уникального документального собрания, хранящегося в Государственном архиве Закарпатской области.

SUMMARY

ARCHIVES AND THEIR ROLE IN DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY

Delegan M.V. (Uzhgorod)

Archives and research considering the development of legislative and normative – legal basis of archives system, process of reforming conditions of Ukraine independence. On against a background analysing the state and perspectives unigue documentary collections which is kept in the State Archives of Transcarpatian region.